

מדיה ועיצוב אחריותיות למחדל: נתניהו וממלכתיות של הכחשה סבירה

נדיב מרדכי ואיה ידלין*

תקציר

מסה זו עוסקת בשימוש במדיה מקוונים לעיצוב נרטיב אחריותיות (Accountability) בידי שחקנים פוליטיים בזמן משבר. היא מתמקדת בשימוש של ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו בפלטפורמת X (לשעבר טוויטר) על רקע אירועי 7 באוקטובר 2023 ופרוץ מלחמת חרבות ברזל. אנו מראים כי שימוש זה חורג מהנורמה הפוליטית שאימצו מקבלי ההחלטות לעיצוב הנרטיב בנוגע לאחריותיות בזמן המלחמה, וממחיש את המושג "הכחשה סבירה" (Plausible Deniability). הרשת החברתית מנותחת כמרחב בלתי פורמלי שבו נבחרו ציבור יכולים לעצב נרטיב ציבורי ופוליטי מובחן ביחס למחדל שלטוני. אנו שואלים האם ובאיזה אופן השימוש של נתניהו בפלטפורמה מאפשר לו לסטות מהנורמה הפוליטית הקולקטיבית-ממלכתית שהתעצבה בנוגע לאחריותיות רק לאחר המלחמה, תוך הישענות על מאפייני המדיום והשיח ברשת. תרומתנו לידע הקיים היא ההגדרה של כתיבה ומחיקה ברשתות חברתיות כהליך שאפשר לראות בו מקרה פרטני של הכחשה סבירה.

א. סקירת ספרות ורקע תאורטי

בחלק זה נציג רקע תאורטי וקונספטואלי למושגי האחריותיות והאחריות, מדיה כמרחב בלתי פורמלי לעיצוב אחריותיות, ומאפייני השיח ברשת הנקשרים לתופעה. סקירה זו תשמש בסיס לניתוח הנורמה הפוליטית שהתגבשה בשבועות שלאחר האסון

* ד"ר נדיב מרדכי, מרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים, אוניברסיטת רייכמן (m.nadiv@gmail.com).

ד"ר איה ידלין, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בראון (aya.yadlin@biu.ac.il). הכתבים מבקשים להודות לעורכי כתב העת ולקורא האנונימי, וכן לאורנית קליין שגיר, אדם שנער וענן סוליציאנוקינן, אשר קראו גרסאות קודמות של הטקסט והעירו הערות חכמות ומועילות.

שפקד את ישראל ב־7 באוקטובר 2023, והשימוש שעשה נתניהו במדיה כדי לסטות מנורמה זו.

1.א. אחריותיות למחדל שלטוני

משבר מדיניות או מחדל שלטוני מצבים בפני מקבלי החלטות צורך למסגר את שאלת האחריותיות (Accountability) – האופן בו הממשל ייתן דין וחשבון לציבור, והמחדל יבורר וייחקר – כדי לקבוע עובדות והמלצות בנוגע לשחקנים הנושאים באחריות (Responsibility) על המחדל. כאשר המחדל מתרחש או מתגלה, ראשית יש צורך במדיניות להכלת האיום, מיגורו וסילוקו, ובשלב מאוחר יותר – במדיניות שתעסוק בבירור האחריות (Boin et al., 2008).

בירור, ייחוס וקבלת האחריות למשבר באים לידי ביטוי בצורות שונות, בעיקר בזירה הציבורית והפוליטית. לרוב מדובר בייחוס אחריות בידי מוסד בירור רשמי, קבלת אחריות וולונטרית מצד נבחרי ציבור או עובדי ציבור, התפטרות או פיטורין, מחאה ציבורית ופוליטית, ואפילו ייחוס אחריות משפטית. ועדות חקירה, הכלי הדומיננטי במצבים אלה, הן חלק מהמנגנון המדינתי המוסדי-פורמלי לטיפול במשבר הלגיטימציה שנוצר, והן משרתות מטרות מורכבות: גילוי האמת והפקת לקחים בידי מוסדות שזוכים לאמון רב יותר מהמוסד השלטוני האחראי למחדל; הימנעות מאשמה פוליטית מיידית; שיקום והשבת האמון הציבורי; ומענה פומבי לצורך בהתמודדות גלויה וציבורית עם המחדל (הולצמן־גזית וסוליציאנו־קיני, 2011; Sulitzeanu-Elliot & McGuinness, 2002; Kenan, 2010).

בניגוד לאחריות המשפטית, מושגי האחריות המיניסטריאלית והאישית במצבים של מחדל שלטוני אינם מלווים בהכרח בסנקציה משפטית מיידית (קלגסבלד, 2001). ברחבי העולם, נורמות מקובלות של אחריות מיניסטריאלית ואישית מובילות בדרך כלל לסיום תפקידו של נבחר או עובד ציבור מושא הביקורת בעקבות ייחוס אחריות שכזו. בישראל נורמות אלה מקובלות פחות (קניג, 2023).

תחת המטרייה של חקר אחריותיות ניתן להציב גם את המושג "הכחשה סבירה" (Plausible Deniability): שימוש במסרים שאינם מפורשים (Explicit) אלא משתמעים (Implicit) מנסיבות המקרה, ההקשר החברתי ומעמד הדובר או אופיו. שימוש זה מוביל להבנת מסרי הדובר (קרי, "המכחיש הסביר") ככאלו שאומנם נובעים ממנו ומיוחסים אליו, אבל מפחיתים את האחריותיות שלו (speaker's accountability) ביחס אליהם. בכך, מסרים לא מפורשים אינם מאפשרים ייחוס מלא של הנמסר ישירות לדובר. המסר המשתמע הופך את מידת המחויבות של הדובר למסר (speaker's

(commitment) לעמומה ולא ודאית (Bonalumi et al., 2023; Pinker et al., 2008). החידוש של השימוש שאנו עושים במונח זה במאמר הנוכחי הוא באפיון דפוסי הפצת ומחיקת מסרים ברשת חברתית בידי שחקן פוליטי כמקרה פרטי של הכחשה סבירה.

לפיכך, הן תהליכי הסרת אחריות (בהכחשה סבירה) והן תהליכי קבלת אחריות עשויים להיות כלי בידי שחקני המדיניות להחלשת האחריות הציבורית והפוליטית. המחקר בנושא מראה כי ועדות חקירה יכולות לשמש מנגנון של הימנעות מאשמה ודחיית אחריות, באמצעות העברת הבירור למוסד אחר (Sulitzeanu-Kenan, 2006). כלומר, העברת האחריות מהזירה הפוליטית העימותית-המיידיית למנגנון בירור מוסדי משפטי מורכב וארוך יותר (הולצמן-גזית וסוליצאנו-קינן, 2011).

לצד הדיון במישורים הפורמליים לבירור אחריות ואחריותיות, קיימים אפיקים נוספים, חלופיים ולא פורמליים, שבהם נידונה אחריות פוליטית וחברתית למשברים. אמצעי התקשורת, הן הוותיקים והן החדשים, הם אפיק מסוג זה, ומעצבים נורמות בכל הנוגע לאחריותיות. לפיכך, אנו מתעלים מעל הדיון המוסדי המסורתי, ושואלים: האם ובאיזה אופן השימוש של נתניהו בפלטפורמה חדשה מאפשר לו לסטות מהנורמה הקולקטיבית שהתעצבה פומבית בכל הנוגע לאחריותיות, תוך הישענות על מאפייני המדיום והשיח ברשת? השערת המחקר בהקשר זה היא כי המדיה החדשים משמשים מוסד בלתי פורמלי חדש שבו יכולים נבחרי הציבור לעצב נרטיב בשאלת האחריותיות, אשר ישפיע גם על פעולתם של המוסדות הפורמליים. חלק א.2 של סקירה זו יציג את המדיה כמרחב בלתי פורמלי שבו מתעצב נרטיב האחריותיות, לצד התקשורת המסורתית.

א.2. החדיה כמרחב בלתי פורמלי שבו חתעצב נרטיב האחריותיות

תהליך עיצוב האחריותיות לא מתרחש במוסדות פורמליים בלבד. זהו תהליך סוציולוגי ותרבותי שכולל התמודדות חברתית עם ההפרעה לסדר שיצר המשבר, ועם הצורך לתת לו מענים ברמה החברתית והמוסדית. בתהליך זה, מוסדות מדינתיים פורמליים ומוסדות חברתיים בלתי פורמליים משמשים בערבוביה מרגע קרות המשבר, במהלך ניהולו בזירת המדיניות, ועד לסימומו של תהליך הריפוי החברתי (רוזן, 2000), וכרוך בו גם עיצוב נרטיב ציבורי ביחס למחדל שהתרחש, לסיבותיו ולאחראים לו.

העיתונות הוותיקה, למשל, ממלאת תפקיד מרכזי בחשיפת מחדלים ומשברים, בעיצוב נרטיב ציבורי של אסונות ומשברים, ובהצעת מסגרת פענוח חברתית-תרבותית לניהולם ופתרוןם (מאירס ורוזן, 2013). לדוגמה, פרי (2005) עוסק בעיצוב הנרטיב הציבורי-קולקטיבי בתקשורת הוותיקה לאחר רצח רבין. לתקשורת הממוסדת שלאחר

הרצח היה תפקיד חשוב בהבניית נרטיב תרבותי רחב, שנסב סביב מלחמת תרבות מקומית. מחקרים מאוחרים יותר מתמקדים בתפקיד החשוב שממלאות הרשתות החברתיות בעיצוב נרטיבים לאומיים, ובעיקר נרטיבים מבוססי השתתפות משתמשי רשת (Yadlin-Segal, 2017). הדבר נכון במיוחד כאשר השימוש ברשתות נעשה בידי נושאי תפקידים מרכזיים במערכת הפוליטית (זמיר ורהט, 2019; Yavetz, 2022). בכל הנוגע לעיצוב אחריותיות והסתתה בשעת משבר, זירת המדיה החברתית מצויה במחקר חסר.

ישנם הבדלים רבים בין מוסדות בירור פורמליים למדיה. ראשית, זירות התקשורת הן זירות מבוזרות המושפעות ממספר רב של שחקנים שפועלים בהן, כגון נבחרי ציבור, בעלי הון, משתמשי רשת ופרשנים. שנית, מוסד התקשורת קיים בחברה ברציפות, ללא קשר למחדל, ותפקידה רב־מוקדי. מוסדות בירור פורמליים למחדל, למשל ועדת חקירה, מוקמים בעקבות החלטה פוליטית, תפקידם לחקור אירוע חד־מוקדי ונקודתי והם מתפזרים עם סיום פעילותם. לבסוף, בזירות תקשורת מתעצב הנרטיב הציבורי הנוגע להבנת המחדל ולמסגורו, ושליטתם של מקבלי החלטות מסורתיים בתהליך זה היא נמוכה בהשוואה ליכולתם להשפיע על המבנה וההרכב של מוסדות הבירור הפורמליים. אולם, בדומה לאופן שבו מקבלי ההחלטות פועלים במוסדות הבירור הפורמליים, הם פועלים גם בזירות הבלתי פורמליות של המדיה המסורתיים והחדשים במטרה לנהל את המשבר וגם לעצב את הנרטיב בנוגע לאשמה ולאחריות (Kuipers & Brandstrom, 2020). עניין זה מוביל אותנו למרחב המדיה הקונקרטי שבו מתעצב נרטיב האחריותיות ברשת, שעל מאפייניו נעמוד בחלק א.3.

א.3 עיצוב אחריותיות ומאפייני שיח בפלטפורמות רשת

מלחמת חרבות ברזל מצאה את החברה הישראלית במצב של קיטוב פוליטי ורגשי (Gidron et al., 2020), שמשפיע בתורו גם על המערכת הפוליטית ועל עיצוב שאלת האחריותיות (Citrin & Stoker, 2018). קיטוב זה ניצב במפגש עם מוסדות מדינה ובסביבות מדיה מקוונות. במחקר הזירה הדמוקרטית־פוליטית, "קיטוב" הוא מצב של הקצנת עמדות ביחס למרכז הפוליטי, בעיקר, בין ימין ושמאל. קיטוב הוא גם "מצב דברים" וגם "תהליך" שמגלם פערים בין גושים פוליטיים המתרחקים זה מזה. ככל שהקיטוב גדול יותר, כך קשה יותר לגשר על הפערים האידיאולוגיים בין הקטבים.

קיטוב יבוא לידי ביטוי בריחוק מדיד בין גושי שמאל וימין, בין מפלגות, בין אליטות פוליטיות, בקרב האזרחים, ואפילו כתופעה פסיכולוגית רגשית של הקצנת תגובותיהם של אזרחים ביחס לעמדות פוליטיות (Druckman & Levendusky, 2019). בעשורים

האחרונים, המחקר בתחום מאיר את התרומה של חברת המידע ופלטפורמות מקוונות להעמקת הקיטוב הפוליטי, לצד משתנים מסבירים מסורתיים יותר, כמו אי־שוויון, פוליטיקת זהויות ובעיות של מבנה המוסדות במדינות דמוקרטיות. שיח מקטב ברשתות החברתיות הוא גם כר פורה ליצירת תיבות תהודה ופילוג חברתי דרך בועות סינון, עידוד תאוריות קונספירציה והעמקת שסעים אידאולוגיים אגב הפצת מידע כוזב בקרב קהלי יעד מפולחים (., 2011; Schia & Gjesvik, 2020; Simchon et al., 2024; Zeeuw & Gekker, 2023).

לכל אלה השפעה על עיצוב הנרטיב בשאלת האחריות למחדל במדיה המקוונים. כמו תהליכים פוליטיים וציבוריים אחרים, הקיטוב הרגשי מביא לצמצום שאלת האחריות לשאלות של זהות ומחנאות פוליטית (Amitai & Sulitzanu-Kenan, forthcoming). כמו כן, במצב של קיטוב רגשי ופוליטי (כגון זה שקיים בבריטניה ובישראל), עמדתם של אזרחים כלפי 'מוסדות מתווכים' בלתי תלויים – כמו ועדות חקירה – תיקבע לפי קווי המתאר של העמדה הפוליטית המקוטבת, ולא תהיה קונצנזואלית, בשונה ממידת האמון שבו זכו מוסדות כאלה בעבר (Sulitzeanu-Kenan, 2006; Sulitzeanu-Kenan, 2011; Yair, 2021).

לפיכך, על פי המחקר בתחום, סוגיות של עיצוב אחריות יוחרפו באמצעות שימוש בפלטפורמות מבוססות משתמשים ברשת, מכמה סיבות. ראשית, מיידיות הפרסום ברשת מבטיחה כי הרשת החברתית תהיה הזירה הראשונה שבה מתעצב הנרטיב בנוגע לשאלת האחריות והאשמה. שנית, שליטה של מקבלי החלטות בנוכחותם במדיה והתפתחות בועות שיח סביבם, כמו גם שליטה בסוג המסרים המיוחסים להם. שלישית, בשלבים הראשוניים של המשבר עוד לא מתגבש נרטיב על בנוגע לסיבות להתרחשותו, מה שמוביל אזרחים ובעלי עניין אחרים למעורבות רבה יותר ברשתות החברתיות ולהתבססות על מידע חלקי או לא מהימן. ורביעית, המדיה המסורתית עיצבה מוזנים מהמדיה החברתיים לצורך הסיקור המסורתי ויצירת הנרטיב, תוך הישענות הן על הלכי רוח כלליים והן על התבטאויות רשמיות של מקבלי החלטות (Kuipers & Hart, 2014).

בחלק תאורטי זה, עמדנו על תהליך גיבוש הנרטיב בשאלת האחריות למחדל שלטוני, ובפרט הראינו כיצד הספרות בתחום משקפת ומתארת את היחסים בין המוסדות הפורמליים והמסורתיים ובין מוסדות בלתי פורמליים בתהליך עיצוב האחריות, תוך הצגת התהליך בהקשר הכללי של קיטוב פוליטי וחברתי. הצגה תאורטית זו מאפשרת לעסוק במקרה המבחן: תגובת ראש הממשלה בנימין נתניהו לשאלת האחריות על המחדל במלחמת חרבות ברזל, ובפרט הצרימה בין הנורמה ה"ממלכתית" שהתגבשה לבין ציוציו ברשת.

ב. מקרה המבחן: ראש ממשלה מציין וחוקק בין מחלכתיות

להסנת אחריות

לאחר הבנת ממדי הטבח וגודל האסון שפקד את ישראל ב-7 באוקטובר 2023, המערכת הפוליטית בישראל דחתה את העיסוק בשאלת האחריות והתכנסה לנורמה פוליטית שניתן למסגרה כ"ממלכתיות של שש אחרי המלחמה". נורמה זו כללה אחדות פוליטית והתגייסות קולקטיבית למאמץ פוליטי ומדינתי למיגור האיום במהלך מלחמת חרבות ברזל.

כדי להבין את מקרה המבחן, יש להתעכב על מרכזיותה של הממלכתיות כנורמה פוליטית במערכת הפוליטית בישראל. "ממלכתיות" היא שם קוד בתורת המדינה בישראל להתעלות פוליטית ומוסדית מעל מחלוקות סקטוראליות ומפלגתיות ופעולה משותפת לטובת האינטרס הכללי של המדינה (קידר, 2009). אטטיום ייחודי זה אפיין את ישראל בעשורים הראשונים לקיומה בהובלתו של בן-גוריון. הוא משקף בינוי אומה בסגנון קולקטיביסטי, צבאי, רווחתי ולאומי שאפיין מדינה מתפתחת הנשלטת בידי מפלגה דומיננטית (הורוביץ וליסק, 1977). אולם לאורך העשורים האחרונים, הממלכתיות כערך ישראלי מכוון ומאחד הועמדה בספק (הרמן ושיף, 2023; שטרן, 2021).

בעוד עידן נתניהו שיקף עד כה דפוס הפוך לממלכתיות, של פילוג פוליטי, נדמה כי מיד לאחר 7 באוקטובר שב ועלה במערכת הפוליטית (כמו גם במערכות סבביה, ובפרט בתקשורת ובחברה האזרחית) שיח הממלכתיות. הממלכתיות הפוליטית כללה הקמת ממשלת חירום מיוחדת, אליה צורפה מפלגת המחנה הממלכתי. ברמה התקשורתית היא כללה התגייסות חסרת תקדים של התקשורת המשודרת לתמיכה בעורף ובחזית, והתכוונות מידית לסדר יום ארוך ומתמשך שבו המלחמה היא נושא השידור הבלעדי של כל הערוצים.

כפי שצינו לעיל, הנוכחות השלטונית בתקשורת אומנם עשויה לנהל את המשבר, אך גם מייצרת – כבר מראשית המשבר – את הנרטיב בשאלת האחריות והאשמה (Kuipers & Hart, 2014). לנוכחות זו נודעת חשיבות רבה, שכן הנרטיב שייקבע כבר בשלבים הראשונים של ניהול המשבר ישפיע על המשך העיסוק בשאלת האחריות, על דעת הקהל ועל המחאה הציבורית האפשרית, כמו גם על המבנה המוסדי הפורמלי שיאומץ לבריור המחל.

באמצעות ניתוח פרקטיקות השימוש של ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו בפלטפורמה X (לשעבר טוויטר), נבחן את יחסו לשאלת ההתגייסות הממלכתית, אשר קבעה גם את מרחב העיסוק באחריות למחדל 7 באוקטובר: "בשש אחרי המלחמה". נורמה זו, של "ממלכתיות של שש אחרי המלחמה", לא התפתחה בקונצנזוס מוחלט או בתנאים של היעדר שיח ביקורתי. לאורך השבועות הראשונים, ובפרט בימים הראשונים שלאחר 7 באוקטובר, נשמעו קריאות רבות לקבלת אחריות מיידית של הממשלה ודרג הביטחון. הללו שיקפו את ההכרה הציבורית הברורה במחדל. כמו כן, התקיים שיח ביקורתי ישיר באשר לאחריות שרי הממשלה הבכירים, ונתניהו בראשם, בין היתר בשל העובדה שהאחרון היה המהוסס ביותר בכל הנוגע להכרה באחריותו למחדל, אחריות שעליה לא הצהיר בפה מלא עד כתיבת שורות אלו. עם זאת, נורמת הממלכתיות הותירה את שאלת האחריות לעתיד ופטרה את ההווה.

אל מול נורמה זו, בשני מקרים בולטים שלאחר מכן הפכו לסמן נרטיבי לשיח האחריות כולו, ציוציו של ראש הממשלה גילמו סתירה לנורמת הממלכתיות. הם ביטאו, כפי שנפרט, נורמה פוליטית הפוכה, של האשמה, הסטת אחריות לדרג הצבאי והתנערות מאחריות. מטעם זה, התנהלותו מול ובאמצעות המדיה ראויה לניתוח. מטרתנו לפיכך היא לבחון את הנורמה הפוליטית שהתגבשה בהקשר זה ואת השימוש של נתניהו במדיה כדי לסטות ממנה. אנו משערים כי כאשר שיח האחריות עובר ממוסדות פורמליים (ועדות חקירה) אל מוסדות בלתי פורמליים (מדיה מבוססי משתמשים), לדמויות פוליטיות בכירות קל יותר "לשבור" נורמות פוליטיות.

ג. שיטת החקור

מבחינה מתודולוגית, הדיון נפתח בשאלת האחריות באמצעות קונטקסטואליזציה של שני ציוצים של ראש הממשלה בנימין נתניהו במהלך החודש הראשון למלחמת חרבות ברזל. זוהי מסגרת דגימה מצומצמת במתכוון, שמתמקדת בהשתקפות נורמות פוליטיות במדיה מבוססי משתמשים. הגישה המתודולוגית שעליה אנו נשענים היא הגישה הקונטקסטואלית-דסקריפטיבית שהמשיגו קמפבל ובורקהולדר (Campbell & Burkholder, 1997). גישה תיאורית זו להבנת פרקטיקות שיח מבקשת להבין ולהסביר טקסט בודד, או מקבצי טקסטים, באמצעות שני עוגנים: האחד קונטקסטואלי והשני תאורטי. שיטה זו מיועדת להבנת ייחודיות המקרה המנותח ויחסיו עם הידע הקיים ועם רוח התקופה שבה נוצר, באמצעות ברור מטרתו של הטקסט והאסטרטגיות שבהן משתמש מחברו להשגת המטרה.

גישה פרשנית־ביקורתית זו מניחה, ואף דוגלת בכך, שהחוקרות אינן מנותקות או מרוחקות ממקבץ הטקסטים אותו הן מבקשות להסביר, כי אם משמשות גורמים פעילים בתיאור ומיקום המקרה הנבחן בתוך מילייה תאורטי מסוים, תוך הבנת הניואנסים התרבותיים־פוליטיים שהופכים אותו לייחודי. שיטה זו כוללת שאיפה ייחודית לכתביה קונטקסטואלית תיאורית מתוך מפגש בין תחומי ידע שעשויים להיתפס כנפרדים זה מזה. ברוח זו אנו מפגישים בין לימודי תקשורת, הדיסציפלינה המשפטית ולימודי מדעי המדינה המוסדיים, במטרה להציע תובנות ראשוניות באשר להשלכות של פרקטיקות השימוש של ראש הממשלה ב־X בנקודת זמן ספציפית – ראשית המלחמה.

ד. חמצאי מקרה המחנן: הסבר תיאורי־פרשני של ציוצי ראש

החמשלה ומחיקתם

את הציוץ הראשון פרסם נתניהו בחשבוננו בליל יום א' 29 באוקטובר. הציוץ שלל את הטענות החוזרות לפיהן הוא קיבל התרעה בנוגע להיתכנות מתקפת חמאס, כפי שהתרחשה ב־7 באוקטובר, ואף הגדיל לעשות וגלגל את האחריות למחדל הנורא לפתחו של הדרג הצבאי. "כל גורמי הביטחון, כולל ראש אמ"ן וראש שב"כ, העריכו שהחמאס מורתע ופניו להסדרה" צייץ נתניהו והוסיף: "זאת ההערכה שהוגשה פעם אחר פעם לראש הממשלה ולקבינט". ציוץ זה, שפורסם בשעה 1:10 בלילה, נמחק בבוקר והוחלף בהתנצלות, כמעין אישוש מחדש של הנורמה הממלכתית. "טעית. דברים שאמרתי בעקבות מסיבת העיתונאים לא היו צריכים להיאמר ואני מתנצל על כך" צייץ נתניהו בשעה 11 בבוקר. "אני נותן גיבוי מלא לכל ראשי זרועות הביטחון", הוסיף, "אני מחזק את הרמטכ"ל ואת מפקדי וחיילי צה"ל שנמצאים בחזית ונלחמים על הבית. יחד ננצח".

קריאת הציוצים על רקע הספרות שהוצגה לעיל מאפשרת לטעון כי הציוץ ומחיקתו הם דוגמה ל"ממלכתיות של הכחשה סבירה". ההכחשה הסבירה סותרת את ה"ממלכתיות של שש אחרי המלחמה". כלומר, ציוצו של נתניהו מגלם את שבירת הנורמה שנתקבעה במערכת הפוליטית, אבל לאחר מכן היא מאוששת באופן שעדין מקיים נרטיב חלופי בנוגע לשאלת האחריות. המהלך המגולם בציוץ זה ממחיש את זמינותה של הרשת החברתית ואת יתרונותיה בהפצת מסרים מחוץ ל"מחזור החדשות" היומי. שעת הציוץ המאוחרת ושעת המחיקה המוקדמת הותירו את האפשרות להפצת מסרים בערוץ הבלתי פורמלי, ללא השלכות נרחבות או ביקורת ממוסדת מיידית. על אף המחיקה, ואולי בגללה, תוכן הדברים הדהד הן במדיה מקוונים והן בתקשורת

הממוסדת. ציוצו של נתניהו הפר את נורמת הממלכתיות שהתקבעה עד לאותו רגע, והציע נרטיב חלופי שהשתמר על אף הצהרת החזרה ממנו.

את הציוף השני, העוסק גם הוא בעניין האחריות למחדל, ציף נתניהו בבוקר 5 בנובמבר, אלא שהפעם הן העברת האחריות והן המשחק התקשורתי נעשו באופן שונה. נתניהו הסיט את האחריות למחדל אל משבר המילואים בצה"ל, ה"סרבנות" לכאורה, כפי שכונה משבר זה בשיח הפופולרי, וטען כי עם סיום המלחמה יאלצו ועדות החקירה לבחון גם את השפעת המחאה, ובתוכה אותה "סרבנות", על החלטת חמאס לתקוף בעת שבה תקפו. אמירה זו נכללה בתדרוך לפני מסיבת עיתונאים ודווחה בתקשורת המסורתית, ולאחר פרסומה הוכחשה בתוקף בידי לשכת ראש הממשלה. בבוקר 5 בנובמבר, לאחר שנמתחה ביקורת על האמירה, בין היתר מצד בני גנץ, שותפו הקואליציוני של נתניהו, התווסף להכחשה ציוף ובו נאמר: "חמאס פתח במלחמה נגדנו כי הוא רוצה להרוג את כולנו ולא בגלל שום ויכוח בתוכנו. חמאס טעה – ולכן יחוסל. רק יחד ננצח". המהלך היה הפוך מזה הראשון. במקרה זה, נתניהו טען במהלך תדרוך תקשורתי כי האחריות היא של גורמים בחברה האזרחית, ומשהתעוררה ביקורת "חזר" לממלכתיות באמצעות ציוף.

הציוצים מגלמים שימוש במדיה השוחק את הנורמה הפוליטית באמצעות "ממלכתיות של הכחשה סבירה". בפעם האחת הציוף הוא ששובר את נורמת הממלכתיות שנתגבשה, ובפעם השנייה הציוף הוא שמאפשר חזרה לאותה ממלכתיות. מהלך סותר זה, שבו אותה פלטפורמה מאפשרת בו זמנית הן לשבור נרטיב חברתי פוליטי והן לפעול בהתאם לכלליו, ממחיש את קריסת ההקשר ברשת (Marwick & boyd, 2011). הסיטואציה החברתית פוליטית ברשת הפכה נזילה וגמישה עד כדי כך שהיא יוצרת כללי משחק המיטיבים עם מסרים מהסוג שנתניהו ביקש להעביר. השילוב בין היעדר גבולות ברורים לעוצמה פוליטית ניכרת, באקלים של פוליטיקה פרסונלית מובהקת, מאפשר לשחקנים פוליטיים דוגמת נתניהו להוציא לאוויר העולם מסרים מקטבים בלי לעמוד מול ביקורת מיידית במדיה הוותיקים, ואף לנצל פלטפורמות מבוססות משתמשים כדי לפנות אל אותו הקהל הן לשם שבירת הממלכתיות והן לשם התיישרות אליה. פרשנותו היא כי מדובר בניצול של המרחב הבלתי פורמלי של המדיה החדשים על מנת לעצב נרטיב מובחן וסותר, שמאוחר יותר גם יתקבע ויהפוך לתיבת תהודה לנרטיב שונה מזה ה"ממלכתי" בנוגע לשאלת האחריות.

המרחב החברתי הנזיל, הקהל הנזיל והסיטואציה הנזילה, כך טוענות מרוויק ובויד, הביאו לקריסת ההקשר ברשת (Marwick & boyd, 2011). סיטואציות חברתיות שבעבר היו מתוחמות בבירור בזמן, במרחב ובקבוצת המשתמשים הפכו ברשת לבלתי

ניתנות לתיחום. כפי שבחר נתניהו לבנות נרטיב עצמאי תוך הימנעות משיתוף פעולה עם המדיה הוותיקים בחודשים שקדמו למלחמה, בעיקר באמצעות סירוב להשתתף בראיונות בכלי תקשורת מהזרם המרכזי, כך סביבות הרשת מאפשרות לו לייצר עמימות במסרים, ואף לנצל את נזילות ההקשרים בפלטפורמה לשימור כוחו הפוליטי בקרב קהל בוחריו המדומיין. אותה קריסת הקשר, כך מסתמן, משחקת לטובתו של נתניהו בבחירה להסיט את האשמה, בבחירת ההתיישרות לממלכתיות, בבחירת נרטיב ההכחשה, ומעל לכל – ביכולת להבנות נרטיב גמיש במיוחד בין מדיה ותיקים למדיה חדשים ובין ציוף למחיקה.

ה. חסקנות מנייתוח מקרה המבחן: המדיה כאשנב למגמות פוליטיות רחבות יותר

לצד ההסבר התיאורי של המדיה כמרחב בלתי פורמלי לעיצוב נרטיב, ניתן לעגן את דפוס ההכחשה הסבירה גם בדפוסים פוליטיים רחבים יותר המאפיינים את המערכת הפוליטית בישראל בעידן נתניהו. אנו מציעים להבין את מקרה המבחן על רקע מגמות פוליטיות עכשוויות בישראל, וכחלק מדיון אקדמי מתרחב בשאלת השימוש שעושים מנהיגים ברשתות החברתיות לשם ניהול תדמית דרך שיח פופוליסטי (זמיר ורהט, 2019; Sharma, 2023; Sonnevend & Kövesdi, 2023). באופן בסיסי, כמובן שכל שחקן או שחקנית פוליטיים יטו להימנע משיח עצמי למחדלים, אשמה ואחריות, גם אם אסוציאטיבית בלבד, ויעדיפו לייצר דימוי חיובי וחזק ככל האפשר. עם זאת, לא ניתן לדון בהסרת האחריות שהוצגה עד כה ללא התייחסות למגמות פוליטיות פופוליסטיות המתחזקות ברחבי העולם, בין השאר הודות למאפייניהן של סביבות מקוונות מקטבות. בשלב זה – וכחלק מנייתוח המקרה תוך כדי התרחשותו, כאשר המחדל עוד לא הגיע לפתרונו ונרטיב האחריות עדיין מתעצב – אנו מבקשים לדון בסוגיית הפופוליזם של רטוריקת "אנחנו והם" (Ahmed, 2021), שאותה לטעמנו ניתן להכליל מנייתוח מקרה המבחן, והוא מעיד על חשיבותה.

ההסבר הסביר למקרה המבחן, לראייתנו, הוא שנתניהו משתמש ברשת החברתית לבידול המסר המיועד לתומכיו מהנורמה הממלכתית הקולקטיבית, בדפוס פופוליסטי מקטב. המסרים העולים מהציצים ומפעולת המחיקה מהדהדים במובהק תפיסה פופוליסטית אנטי-פולורליסטית בסיסית של "אנחנו והם" (Muller, 2017), לפיה יש להפריד בין הדרג הצבאי ובין נתניהו בכל הנוגע לשאלת האחריות. הבנה שכזו תואמת את הפופוליזם שישראל מתאפיינת בו בעשור האחרון, בהובלת נתניהו, עם דמיון למנהיגים פופוליסטים נוספים (Siegel, 2018). ניתוח כזה גם מתקף את האפיון של

הפופוליוזם הישראלי ככזה שנסוב סביב סוגיות של ביטחון (Levi & Agmon, 2021), וכולל הסטה של השיחה הפופוליסטית מדיון על הרפורמה במערכת המשפט ליחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. דפוס התנהגות זה גם תואם ליחס העקבי של נתניהו כלפי התקשורת הממוסדת, יחס של התעלמות ואף דה־לגיטימציה (Panievsky, 2021), תוך ביכור פלטפורמה חברתית מקוונת על חשבון תפקידה של התקשורת הממוסדת. מקרה זה מצטרף לפרקטיקה תקשורתית שהתקבעה בחשבונו האישי של נתניהו ברשת החברתית (בשונה מחשבונו הרשמי כראש ממשלה), בו הוא משתמש בתפוצה הנרחבת כדי לתקוף יריבים פוליטיים וגופי תקשורת, ולבסס אג'נדה פוליטית בצורה בלתי פורמלית, שלא דרך שומרי הסף הוותיקים (Yavetz, 2022).

אף שבמקרה המנותח נתניהו מכיר בערך ועדות החקירה בישראל (הולצמן־גזית וסוליציאנו־קינן, 2011; Sulitzeanu-Kenan, 2006), הן אינן מסמנות את גבולות השיח שהוא מציג. הקהל המדומיין במרחבים הנזילים ברשת עשוי להפוך לשחקן חשוב בהדהוד המסרים, ומכאן עולה שאולי שינוי העמדה ביחס לנורמת הממלכתיות מיועד דווקא לשחקנים חיצוניים – תומכי נתניהו (Gidron, 2023). כך מתאים נתניהו מסרים לקהל פוליטי תומך ומדומיין, תוך כדי סימון גבולות שיח לגיטימיים שאינם דרך מוסדות מדיה ומדינה פורמליים. שיח זה, לשיטתנו, עלול להיות מסוכן, שכן מופעיו ארעיים, בלתי מבוססים ומאפשרים המשך פעולה פופוליסטית מקטבת ללא קבלת אחריות. ההתנערות מאחריות הופכת כפולה: הן אחריות למחדל עצמו והן אחריות לשיח המקטב הנוצר אגב ניסיון לניהולו.

רשימת המקורות

הולצמן־גזית, י' וסוליציאנו־קינן, ר' (2011). אמת או ביקורת: אמון הציבור בוועדות חקירה ושינוי עמדות ביחס לאירוע הנחקר – דו"ח ועדת וינוגרד כמקרה־בוחן. **משפט וממשל**, יג, 270-225.

הורוביץ, ד' וליסק, מ' (1977). **מישוב למדינה: יהודי ארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית**. עם עובד.

הרמן, ת' ושיף, ע' (2023). מבוא. בתוך ת' הרמון וע' שיף (עורכים), **כ"א מחשבות על ממלכתיות ישראלית** (עמ' 9-11). האוניברסיטה הפתוחה.

זמיר, ש' ורהט, ג' (2019). **פרסונליזציה פוליטית מקוונת**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מאירס, א' ורוזן, א' (2013). טוהר וסכנה: חדשותיות, מסגור משברי תדמית ותחקיר הצלילות בקישון. **מסגרות מדיה**, 10, 125-97.

פרי, י' (2005). **יד איש באחיו: רצח רבין ומלחמת התרבות בישראל**. בבל.

- קידר, נ' (2009). ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ויד יצחק בן-צבי.
- קלגסבלד, א' (2001). ועדות חקירה ממלכתיות. נבו.
- קניג, ע' (2023). התפתחויות שרים כנטילת אחריות ציבורית: למה היא לא מתרחשת בישראל? המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/articles/51187>
- רוזן, א' (2000). ניהול משברים. בתוך א' רוזן (עורכת), *דיבור עם הציבור* (עמ' 148-159). פקר.
- שטרן, י' (2021). מבוא. בתוך י' שטרן (עורך), *ממלכתיות במאה העשרים ואחת* (עמ' 9-17). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- Ahmed, A. (2021). A theory of constitutional norms. *Michigan Law Review*, 120(7), 1361–1418. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3710601>
- Amitai, Y. & Sulitzanu-Kenan, R. (forthcoming). Blame avoidance in polarized societies: Challenges and research agenda. In *The politics and governance of blame*. Oxford University Press.
- Boin, A., McConnell, A., & Hart, P. (2008). Introduction. In A. Boin, A. McConnell & P. Hart (Eds.), *Governing after crisis: The politics of investigation, accountability and learning* (pp. 1–2). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511756122>
- Bonalumi, F., Mahr, J. B., Marie, P., & Pouscoulous, N. (2023). Beyond the implicit/explicit dichotomy: The pragmatics of plausible deniability. *Review of Philosophy and Psychology*, 1–23.
- Campbell, K. K., & Burkholder, T. R. (1997). *Critiques of contemporary rhetoric* (2nd ed.). Wadsworth Publishing Company.
- Citrin, J., & Stoker, L. (2018). Political trust in a cynical age. *Annual Review of Political Science*, 21, 49–70. <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-polisci-050316-092550>
- Druckman, J. N., & Levendusky, M. S. (2019). What do we measure when we measure affective polarization? *Public Opinion Quarterly*, 83(1), 114–122.
- Elliot, D., & McGuiness, M. (2002). Public inquiry: Panacea or placebo? *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 10, 14–25. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.00177>
- Gidron, N., Adams, J., & Horne, W. (2020). *American affective polarization in comparative perspective*. Cambridge University Press.
- Gidron, N. (2023). Why Israeli democracy is in crisis. *Journal of Democracy*, 34(3), 33–45. <https://doi.org/10.1353/jod.2023.a900431>

- Kuipers, S. L., & Brandstrom, A. (2019). Accountability and blame avoidance after crises. In E. Stern, D. Fischbacher-Smith, S. L. Kuipers, A. McConnell, D. Nohrstedt & T. Preston (Eds.), *Oxford Encyclopedia of Crisis Analysis*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1498>
- Kuipers, S. & t'Hart, P. (2014). Accounting for crises. In M. Bovens, R. E. Goodin, & T. Schillemans (Eds.), *The Oxford handbook of public accountability* (pp. 589–602). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641253.013.0006>
- Levi, Y., & Agmon, S. (2021). Beyond culture and economy: Israel's security-driven populism. *Contemporary Politics*, 27(3), 292–315. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1864163>
- Marwick, A. E., & Boyd, D. (2011). I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New media & society*, 13(1), 114–133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
- Muller, J. W. (2017). *What is populism?* Penguin UK.
- Siegel, N. S. (2018). Political norms, constitutional conventions, and president Donald Trump. *Indiana Law Journal*, 93(1), 177–206.
- Panievsky, A. (2021). Covering populist media criticism: When journalists' professional norms turn against them. *International Journal of Communication*, 15, 2136–2155. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/15299>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin.
- Pinker, S., Nowak, M. A., & Lee, J. J. (2008). The logic of indirect speech. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(3), 833–838.
- Schia, N. N., & Gjesvik, L. (2020). Hacking democracy: Managing influence campaigns and disinformation in the digital age. *Journal of Cyber Policy*, 5(3), 413–428. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1820060>
- Sharma, N. (2023). Populism and social media use: Comparing the Indian Prime Minister Narendra Modi's strategic use of Twitter during the 2014 and the 2019 election campaigns. *Media Asia*, 50(2), 181–203. <https://doi.org/10.1080/01296612.2022.2135269>
- Simchon, A., Edwards, M., & Lewandowsky, S. (2024). The persuasive effects of political microtargeting in the age of generative AI. *PNAS Nexus*, 3(2).

- Sonnevend, J., & Kövesdi, V. (2023). More than just a strongman: The strategic construction of Viktor Orbán's Charismatic authority on Facebook. *The International Journal of Press/Politics*. <https://doi.org/10.1177/19401612231179120>
- Sulitzeanu-Kenan, R. (2006). *Blame avoidance and the politics of public inquiries in the UK, 1984–2003* [Doctoral dissertation]. University of Oxford.
- Sulitzeanu-Kenan, R. (2010). Reflection in the shadow of blame: When do politicians appoint commissions of inquiry? *British Journal of Political Science*, 40(3), 613–634. <https://doi.org/10.1017/S0007123410000049>
- Yadlin-Segal, A. (2017). Constructing national identity online: The case study of #IranJeans on Twitter. *International Journal of Communication*, 11, 2760–2783. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5780>
- Yair, O. (2021). The hostile mediator phenomenon: When threatened, rival partisans perceive various mediators as biased against their group. *Public Opinion Quarterly*, 85(3), 864–886. <https://doi.org/10.1093/poq/nfab035>
- Yavetz, G. (2022). Bibi and Mr. Prime Minister: Do different Facebook identities imply different messages for political leaders? *Online Information Review*, 46(3), 464–482. <https://doi.org/10.1108/OIR-01-2021-0004>
- Zeeuw, D. D., & Gekker, A. (2023). A God-tier LARP? QAnon as conspiracy fictioning. *Social Media + Society*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/20563051231157300>